

Innehållsförteckning

Sammanfattning

Inledning

Topografi och historik

Tidigare undersökningar

Undersökningsmetod och dokumentation

Tolkning

Litteraturlista

Tekniskt administrativa uppgifter

Fyndlista

Sammanfattning

Den 16 juni till 15 augusti år 2000 genomförde Kalmar läns museum en arkeologisk förundersökning av Mönsterås torg i Mönsterås socken. Orsaken till undersökningen var att kommunen planerade för ombyggnad av stadens torg samt den anslutande Polisgränd. Mönsterås har medeltida anor med sin kyrkan strax söder om torget och som klosterjord under Vadstena kloster samt handelsplats med gott hamnläge och rikt uppland.

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att utreda om det inom exploateringsytan fanns rester efter kulturlager eller byggnader, främst från medeltid.

Tidigare arkeologiska undersökningar har visat att i denna del av staden finns bevarade kulturlager från nyare tid med en mäktighet av upp till 0,4 meter.

Den arkeologiska förundersökningen utfördes dels som schaktövervakning, dels genom att ett antal provschakt grävdes för hand i torget. I ytor med bevarade kulturlager undersöktes sammanlagt 29 provschakt ner till steril nivå.

Resultatet av den arkeologiska förundersökningen visade att hela torget var täckt av ett 5 - 25 cm tjockt lager grusblandad kulturjord där främst den södra och mellersta delen innehöll föremål. Fynden bestod av keramik, kritpipor, fönsterglas, mynt, kniv, tegel och djurben, vilket gav en datering till nyare tid. Inga föremål kunde med säkerhet dateras till tiden före 1600-talet. Det dokumenterade kulturlagret bör ha tillkommit i samband med den handel som bedrivits på det uppenbarligen obebyggda torget. Några rester efter byggnader eller medeltida lämningar kunde inte påvisas inom undersökningsytan.

Inte heller vid tidigare arkeologiska undersökningarna i anslutning till torget har man påträffat medeltida lämningar. Däremot visar de historiska källorna att åsen har varit bebodd sedan medeltiden och att här har bedrivits handel och seglation. Antagligen är tomterna på båda sidor om Storgatan strax öster om torget ett mer troligt läge för medeltida lämningar.

Vid den aktuella ombyggnaden schaktades torgytan ner till steril nivå, främst i den västra delen. Delar av det beskrivna kulturlagret finns fortfarande kvar under den nya stenläggningen i torgets östra del.

Länsmuseet anser att platsen för det gamla Mönsterås även i fortsättningen bör bevakas i samband med markingrepp, för att kunna lokalisera platsen för den medeltida bebyggelsen.

Inledning

Den 16 juni till 15 augusti år 2000 genomförde Kalmar läns museum en arkeologisk förundersökning av Mönsterås torg i Mönsterås socken. Orsaken till undersökningen var att kommunen planerade för ombyggnad av stadens torg samt den anslutande Polisgränd. Den gamla torgbeläggningen av grus och stensatta partier skulle schaktas ner till ca 0,3 meter under befintlig markyta för att därefter beläggas med smågatsten och plattor (fig 1). Mönsterås har medeltida anor med sin kyrkan strax söder om torget och som klosterjord under Vadstena kloster samt handelsplats med gott hamnläge och rikt uppland.

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att utreda om det inom exploateringsytan fanns rester efter kulturlager eller byggnader, främst från medeltid samt kontrollera att inga ingrepp gjordes på murar från äldre tid. De kulturlager och anläggningar som påträffades skulle dokumenteras.

Bebyggelsen och handelslivet har växt upp kring den gamla marknadsplatsen vid kyrkan där marknader pågått sedan medeltiden. Med tiden uppfördes köpbodar i två rader utmed

huvudgatan, den nuvarande Storgatan. Detta kom så småningom att dela marknadsplatsen i två delar, Landtorget och Sjötorget, där idag bara Landtorget finns kvar. Under 1700-talet fortsatte utvecklingen så att den borgerliga bebyggelsen bredde ut sig på åsens topp längs huvudgatan. Köpinggårdarna fick här den karaktär de har än idag.

Topografi och historik

I köpingens närmaste omgivningar framträder rullstensåsar och moränkullar starkt i terrängen. Endast trakten kring Mälaren kan uppvisa motsvarande regelbundna tydliga åsar som de i Mönsteråstrakten. Åsarna bildar nordväst-sydost gående fasta kommunikationsleder mellan de inre skogsbygderna och kusten, dit ofta den tidiga bebyggelsen knöts. Flera av Strandabygdens större gårdar och samhällen har anlagts vid kusten i anslutning till åsarna där de löper ut i havet. Påskallavik, Mönsterås och Pataholm ligger alla i sådana lägen. Den grusås som Mönsterås vilar på är ett mycket påfallande i landskapsbilden vilket också givit namn åt orten (Domej, Å. 1963, s 18ff).

Strax söder om torget låg den medeltida stenkyrkan vilken revs på 1840-talet och ersattes av den nuvarande kyrkan. Äldre avbildningar visar att den var en bred hallkyrka, välvd i tre skepp och försedd med sakristia och vapenhus. Med ledning av att den ursprungliga har haft stjärnvalv i koret, bör den ha byggts under senmedeltiden (fig 2). Namnet Mönsterås, ”Mielstadahaas”, är första gången belagt år 1309 (Brunius, J. Ferm, O. 1990, s 195).

Den tidigaste kända ägare till åsen, herren till Kråkerums gård Erengisle Sunesson (båt), skänker år 1378 en del jord i Mönsterås till Vadstena kloster. Kråkerums gård framträder även under sent 1400-tal som ägare till delar av åsen, då fyra hustomter på åsen nämns.

Goda förutsättning för seglation och handel förelåg med den skyddade hamnen och det rika upplandet med de många frälse- och bondgårdarna. Även för Kronobäcks kloster bör hamnen ha varit en tillgång. Av Gustav I ordalag på 1520-talet framgår att man betraktade förkomst av seglation och köpenskap på Mönsterås som en redan då gammal företeelse. I och med Vasatiden kom stadsväsendet i blickpunkten där kungarna strävade efter att slå vakt om städernas och borgerskapets intressen och skapa ett bärkraftigt borgerskap. Allt som var till hinder eller konkurrens för städerna skulle förhindras, framförallt den oreglerade handeln utanför köpstäderna. Landborna skulle bruka jorden och idka fiske medan borgarna ensamma skulle sköta handel och seglation. Kalmar som riksfästning och konungaresidens var i sammanhanget mycket viktig och skulle skyddas. Under början av 1500-talet inskrevs i Kalmar stads privilegier ett förbud mot olaga hamnar och att alla köpmän boende i Mönsterås skulle tvingas flytta med sina näringar till köpstaden Kalmar. Trots alla förbud bor både köpmän och hantverkare kvar på åsen och vid tiden strax före år 1600 kan befolkningen uppskattas till ett 70-tal personer. Under Kalmarkriget år 1612 bränns Mönsterås ner till grunden, en katastrof som måste betytt befolkningens förskingring och allmän fattigdom. Under 1620-talet växte Mönsterås upp på nytt som en s k lydköping till Kalmar vilken skulle reglera köpenskapen under mer än 200 år (Hofrén, M. s 377ff).

Bebyggelsen och handelslivet har växt upp kring den gamla marknadsplatsen vid kyrkan där marknader pågick sedan medeltiden. Med tiden uppfördes köpbodar i två rader utmed huvudgatan, den nuvarande Storgatan. Detta kom så småningom att dela marknadsplatsen i två delar, Landtorget och Sjötorget, där idag bara Landtorget finns kvar. Under 1700-talet fortsatte utvecklingen så att den borgerliga bebyggelsen bredde ut sig på åsens topp längs huvudgatan. Köpinggårdarna fick här den karaktär de har än idag, med gårdar som sträckte sig från Storgatan ned mot sjön. Mot gatan låg bostadshuset med handelsbod i bottenvåningen, i tomtslutningen låg en rad uthus såsom brygghus, mangelbod, dass,

vedbodar, verkstäder, stall och fähus. Nere vid sjön fanns en packbod (Adriansson, I. m fl, 1977, s 112f)

Tidigare undersökningar

Tidigare arkeologiska undersökningar har visat att i denna del av staden finns bevarade kulturlager från nyare tid med en mäktighet av upp till 0,4 meter. Här följer en kort sammanställning av arkeologiska undersökningar och schaktövervakningar som utförts i anslutning till den aktuella undersökningsytan vid Mönsterås torg.

KLM d nr 634/81. Provundersökning utförd år 1981 inom kvarteret Kaninbacken 1, 2 och 3: I provschakten påträffades upp till 0,3 meter tjocka lager av humös matjord med inslag av tegel och djurben. Lagren bedömdes inte som kulturlager och kunde inte ge någon datering.

KLM d nr 6367/83: Antikvarisk kontroll utförd år 1984 inom kvarteret Kaninbacken. Ett mörkfärgat kulturlager med djurben, tegel och keramik från nyare tid framkom längs en sträcka av 25 meter vid Kaninbackens krön.

KLM d nr 1240/86. Arkeologisk schaktövervakning utförd 1986 inom kvarteret Kaninbacken 19: Inom undersökningsytans östra del framkom ett 0,4 meter tjockt fett kulturlager utan föremål, varför ingen datering kunde anges.

KLM d nr 1453/86. Antikvariska kontrollen utförd 1986 inom kvarteret Kaninbacken 1, 3 och 9: Vid undersökningen framkom endast recenta fyllnadsmassor och en sentida källare.

KLM d nr 1454/86. Antikvariska kontrollen utförd 1986 inom kvarteret Klockstapel 3 och 9: Inom undersökningsytans östra del framkom ett 0,2 - 0,4 meter tjockt kulturlager innehållande porslin, glas, tegel och benfragment. Ingen datering.

Undersökningsmetod och dokumentation

Den arkeologiska förundersökningen utfördes dels som schaktövervakning, dels genom att ett antal provschakt grävdes för hand i torget. Vid schaktövervakningen grävdes lösa massor som recent grus och omrörda kulturlager bort med hjälp av maskin ner till steril grusås alternativt ner till ytan på kulturlager där sådana fanns bevarade. Den sentida torgbeläggningen bestod av ett i genomsnitt 0,3 meter tjockt kompakt gruslager. I ytor med bevarade kulturlager undersöktes sammanlagt 29 provschakt ner till steril nivå, d v s schakt nummer 1-5 samt 8-31. Provschakten var 1,5 x 1,5 meter stora i ytan förutom nr 9 och 12 som var ledningsschakt. De undersökta kulturlagren dokumenterades genom uppmätning och beskrivning av lagrens innehåll. De föremål som påträffades tillvaratogs för att senare tillsammans med lagerbeskrivningen ligga till grund för tolkning av tidsinnehåll och funktion. Fynden utgjordes av keramik, glas, tegel och metall. Ytorna 6 och 7 på schaktplanen innehöll inga bevarade kulturlager (fig 3). Undersökningsytan dokumenterades även med digitalkamera.

Nedan följer en genomgång av de undersökta schakten med lagerbeskrivning samt höjd angivet i meter över havet.

Schakt 1: Sterilt rostrött grus vid +10,45 m ö h, överlagrat av 15 cm mörkgrå grusig kulturjord.

Schakt 2: Sterilt rostrött grus vid +10,15 m ö h, överlagrat av 10 cm mörkgrå grusig kulturjord.

Schakt 3: Sterilt rostrött grus vid +9,95 m ö h, överlagrat av 10 cm mörkgrå grusig

kulturjord.

- Schakt 4: Sterilt rostrött grus vid +9,75 m ö h, överlagrat av 15 cm mörkgrå grusig kulturjord med enstaka djurben.
- Schakt 5: Sterilt rostrött grus vid +10,50 m ö h, överlagrat av 15 cm mörkgrå grusig kulturjord med enstaka djurben samt fynd av yngre rödgods och fönsterglas.
- Schakt 6: Gammalt ledningsschakt fyllt med grus.
- Schakt 7: Ytan som sammanfaller med dagens Polisgränd innehöll inga bevarade kulturlager. Den sterila grusåsen framkom ca 0,3 meter under dagens markytan, d v s +9,60 m ö h i ytans östra del och vid 10,30 i ytans västra del. Lösfynd av porslin.
- Schakt 8: Sterilt rostrött grus vid +9,35 m ö h, överlagrat av 25 cm mörkgrå grusig kulturjord med kol, sot och mycket djurben. Fynd av yngre rödgods och kritpipsfragment.
- Schakt 9: Sterilt roströd sand och grus vid +9,20 m ö h, överlagrat av 20 cm mörkgrå kompakt grusig kulturjord med kol, sot och enstaka djurben. Fynd av porslin, fajans, yngre rödgods, fönsterglas, taktegel och dörrstapel.
- Schakt 10: Sterilt rostrött grus vid +9,70 m ö h, överlagrat av 10 cm mörkgrå grusig kulturjord.
- Schakt 11: Sterilt rostrött grus vid +9,50 m ö h, överlagrat av 20 cm mörkgrå grusig kulturjord med enstaka djurben. Fynd av yngre rödgods, kritpipsfragment, fönsterglas och kniv.
- Schakt 12: Sterilt rostrött grus vid +9,90 m ö h, överlagrat av 10 cm mörkgrå grusig kulturjord.
- Schakt 13: Sterilt rostrött grus vid +11,10 m ö h, överlagrat av 5 cm mörkgrå grusig kulturjord.
- Schakt 14: Sterilt rostrött grus vid +10,75 m ö h, överlagrat av 5 cm mörkgrå grusig kulturjord.
- Schakt 15: Sterilt rostrött grus vid +10,75 m ö h, överlagrat av 5 cm mörkgrå grusig kulturjord.
- Schakt 16: Sterilt rostrött grus vid +9,50 m ö h, överlagrat av 20 cm mörkgrå grusig kulturjord.
- Schakt 17: Sterilt rostrött grus vid +9,75 m ö h, överlagrat av 20 cm mörkgrå grusig kulturjord.
- Schakt 18: Sterilt rostrött grus vid +9,90 m ö h, överlagrat av 10 cm mörkgrå grusig kulturjord.
- Schakt 19: Sterilt rostrött grus vid +10,10 m ö h, överlagrat av 10 cm mörkgrå grusig kulturjord.
- Schakt 20: Sterilt rostrött grus vid +10,30 m ö h, överlagrat av 15 cm mörkgrå grusig kulturjord.
- Schakt 21: Sterilt rostrött grus vid +10,40 m ö h, överlagrat av 15 cm mörkgrå grusig kulturjord. Fynd av yngre rödgods, fönsterglas, mynt och kritpipsfragment.
- Schakt 22: Sterilt rostrött grus vid +10,45 m ö h, överlagrat av 10 cm mörkgrå grusig

kulturjord.

Schakt 23: Sterilt rostrött grus vid +11,00 m ö h, överlagrat av 10 cm mörkgrå grusig kulturjord. Fynd av yngre rödgods.

Schakt 24: Sterilt rostrött grus vid +10,75 m ö h, överlagrat av 5 cm mörkgrå grusig kulturjord.

Schakt 25: Sterilt rostrött grus vid +10,40 m ö h, överlagrat av 10 cm mörkgrå grusig kulturjord. Fynd av yngre rödgods och kritpipsfragment.

Schakt 26: Sterilt rostrött grus vid +10,50 m ö h, överlagrat av 15 cm mörkgrå grusig kulturjord. Fynd av stengods, yngre rödgods och kritpipsfragment.

Schakt 27: Sterilt rostrött grus vid +10,90 m ö h, överlagrat av 10 cm mörkgrå grusig kulturjord.

Schakt 28: Sterilt rostrött grus vid +11,00 m ö h, överlagrat av 5 cm mörkgrå grusig kulturjord. Fynd av porslin.

Schakt 29: Sterilt rostrött grus vid +10,55 m ö h, överlagrat av 5 cm mörkgrå grusig kulturjord.

Schakt 30: Sterilt rostrött grus vid +11,05 m ö h, överlagrat av 10 cm mörkgrå grusig kulturjord.

Schakt 31: Sterilt rostrött grus vid +10,40 m ö h, överlagrat av 15 cm mörkgrå grusig kulturjord med tegelkross.

Vid den aktuella ombyggnaden schaktades torgytan ner till steril nivå, främst i den västra delen. Delar av det beskrivna kulturlagret finns fortfarande kvar under den nya stenläggningen i torgets östra del (fig 4).

Tolkning

Det aktuella undersökningsytan täcker hela Mönster torg samt Polisgränd som sammanbinder torget med Storgatan, en ytan motsvarande knappt ca 2700 m². De arkeologiskt undersökta kulturlagren i provschakten motsvarar en yta av ca 80 m². Resultatet av den arkeologiska förundersökningen visade att hela torget har varit täckt av ett 5 – 25 cm tjockt lager grusblandad kulturjord där främst den södra och mellersta delen innehöll föremål. Fynden bestod av keramik, kritpipor, fönsterglas, mynt, kniv, tegel och djurben, vilket ger en datering till nyare tid. Inga föremål kunde med säkerhet dateras till tiden före 1600-talet. Det dokumenterade kulturlagret med keramik och kritpipor bör ha tillkommit i samband med den handel som bedrivits på det uppenbarligen obebyggda torget. Fragmenten av fönsterglas och taktegel påträffades främst i provschakten i torgets östra del som enligt äldre kartor gränsat till de dubbla raderna köpbodar längs Storgatan. Några rester efter byggnader eller medeltida lämningar kunde inte påvisas inom undersökningsytan.

Inte heller vid tidigare arkeologiska undersökningarna i anslutning till torget har man påträffat medeltida lämningar. Däremot visar de historiska källorna att åsen har varit bebodd sedan medeltiden och att här har bedrivits handel och seglation. Antagligen är tomterna på båda sidor om Storgatan strax öster om torget ett mer troligt läge för medeltida lämningar.

Länsmuseet anser att platsen för det gamla Mönsterås även i fortsättningen bör bevakas i samband med markgrepp, för att kunna lokalisera platsen för den medeltida bebyggelsen.

Litteraturlista

Adriansson, I. m fl 1977. Kulturhistorisk utredning, Mönsterås tätort. -I: C-E. Svensson m fl (red). *Kalmar län 1977. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård. Årgång 62.* Kalmar.

Brunius, J. och Ferm, O. 1990. *Det medeltida Sverige. 4 SMÅLAND. 2 HANDBÖRD, STRANDA.* Stockholm.

Domej, Å. m fl. 1963. Landformer. - I: Å. Domej m fl (red). *En bok om Mönsterås historik* Oskarshamn.

Tekniskt administrativa uppgifter

Länsstyrelsen dnr: 220-1564-00
Kalmar läns museum dnr: 33-412-00
Objekt nr: 00/26
Landskap: Småland
Kommun: Mönsterås
Socken: Mönsterås
Fastighet: Mönsterås torg
Ekonomiska kartan: 5G 4h Mönsterås
Koordinater: x= 6324340, y= 1538430
M ö h: +8,50 – +11,44
Koordinatsystem: Rikets
Höjdsystem: Rikets
Udersökt yta: 760 m²
Undersökningen utförd: 2000-06-16 – 2000-08-15
Rapport färdigställd: 2000-11-17
Ansvarig grävledare: Björn Petterson
Uppdragsgivare: Mönsterås kommun,
Box 611, 391 26 Mönsterås
Digitalfoto nr: Du 16: 1-27
Fynd nr: 39276: 1-30
Ritningar: Orienteringskarta skala 1:10000
Schaktplan skala 1:500
Profil skala 1:50